

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

צורת הריבוי של דגמה וכד'

יש נוקטים את הריבוי דגמאות דווקא.

כבר אירעני, שמסרתי מאמרי לפרסום בכתב-עת וכשהופיע מודפס ראיתי כי ברוב המקומות שכתבתי אני דוגמות, כדרכי, הוסיף העורך מעצמו אל"פין — ויצאו דוגמאות; רק לפעמים לא השגיח המתקן הנכבד ומצאתי את שתי הצורות מתרוצצות אצלי להפליא.

כמדומני, שבמקרא אין למשקלנו אלא שתי דוגמות: טמאה, מראה¹. ריבוי המקראי של השם טמאה אין לנו אלא בסמיכות או עם כינויים: מטמאת בני ישראל (ויקרא טז טז), טמאתם (שם שם), טמאותיכם (יחזקאל לו כה). וריבוי המוכרת כיצד? יש לומדים עליו גזרה-שווה מן המשקלים המקורבים, שלפיהם מסתבר הריבוי המוכרת: טמאות². ואכן כך גם פסקו כמה מן המדקדקים הנכבדים

1. מן ארות שבמקרא (דהיי"ב לב, כח) אין לדעת, מה צורת היחיד של השם הזה. ואמנם יש שקבעו את היחיד ארוה. אולם אפילו נניח ארוה — לפי הסמיכות "ארות סוסים" (מ"א ה' ו) — כמקובל עכשיו (עי' בן-יהודה ושאר המילונאים), שוב אין זה שייך לענייננו. כי הריבוי המוכרת הנ"ל (ארות), שאין לו אח, הריהו מוציא את השם הזה מכלל השמות של המשקל הנדון.

2. פורת הביא מן הניקוד התימני פעם אחת גם את היחיד טמאה (בטי"ת חרוקה) והריבוי טמאות. «לשון חכמים», מהדורת תרצ"ח, סוף עמ' 112). אולי אפוא אין מכאן ראיה לריבוי של טמאה.

של תקופתנו, למשל ז"א פֶּהֶן וד"א באראנוביץ בספרם
"מסיבות השם" (עמ' 8), י"ח טביוב בספרו "תורת הניקוד"
(עמ' 33), מ"א ויזן בספרו "תורת הלשון" (סוף עמ' 105),
דויד ילין בספרו "דקדוק הלשון העברית" (עמ' 226). אבל
אפילו ננית, כי צורה זו נכונה לפי הדקדוק המקראי, אין
אנו נוהגים כך היום, אלא נוקטים: טמאות (ובכתיב מלא:
טומאות). כך מביאים רוב המדקדקים של זמננו בספרי
הלימוד שלהם, ביניהם ניסן ברגרין בספרו "תורת הצורות"
(עמ' 13), וכן המילונים (אם הם מפרטים את הריבוי) וכן
ד"ר שאול ברקלי בספרו "לוח השמות השלם", המצוי כמעט
בידי-הכול עכשיו, ולפיו מורים המורים ולומדים התלמידים.
כך מנקד גם ילון במשנה (מהדורת מוסד ביאליק). קוסובסקי
בקונקורדאנציה למשנה הביא מן הדפוסים כעשרים פעם
את הריבוי המוכרת טומאות. גם רד"ק במכלול סבור כך.
שאר שמות מאותו משקל אף הם ריבויים כך מכבר
להלכה ולמעשה (מטעם מסוים אביא להלן את כל השמות
בכתיב מלא כנ"ל): חולדה — חולדות (כך כבר בתלמוד!),
חולצה — חולצות, חולשה — חולשות, חופשה — חופשות,
חורשה — חורשות, עובדה — עובדות (כך כבר שגור מימי-
הביניים), וכיוצא באלה לעשרות. ממילא: דוגמה — דוגמות!
ואמנם הריבוי דוגמות כבר נמצא בתלמוד (!), וכן
מביאו בן-יהודה מהספרות המדרשית (!) ומהספרות של ימי-
הביניים! משם מביא בן-יהודה גם את הריבוי של גוזמה —
גוזמות! (אין אצל בן-יהודה שום מובאה לא לצורת
גוזמות ולא לצורת דוגמאות).

מעניין ביותר גלגול הצורות של היחיד והריבוי מן השם חרבה: מהצורה המקראית של היחיד חרְבָּה־אנו נוקטים את צורת-הריבוי חֲרָבוֹת עם הסמיכות חֲרָבוֹת־; אבל מהצורה המאוחרת של היחיד חֲרָבָה־אנו נוקטים את צורת-הריבוי חֲרָבוֹת! (בכתיב מלא: חורבה — חורבות). כך קובעים עכשיו גם ספרי-הלימוד והמילונים הרווחים, שאינם רומזים על שום אפשרות אחרת.

למה אפוא אנחנו פתאום נכניס בלבול חדש במה שכבר נשתגר ככלל, וניצור לנו כמה "יוצאים מהפלל" סתם: דוגמאות, גוזמאות, קופסאות?

אין זאת אלא שארית הנטייה של הספרות הרבנית, או של ההולכים בעקבותיה גם היום, לכתוב את צורת היחיד של מלים אלה בסיומת תלמודית-ארמית של אל"ף: דוגמא, גוזמא, קופסא. ממילא נשתרבב להם הריבוי בצורת דוגמאות וכד'. אבל אם התלמוד, הנוקט את צורת היחיד של מלים אלה בסיומת של אל"ף, אף הוא כבר נוקט את ריבויין בלי אל"ף, כאמור, הרי כל-שפן אנחנו, שעזבנו את הצורה ה"אלופה" או ה"מאולפת" אף בצורת היחיד, ואין אנו כותבים דוגמא באל"ף, אלא דוגמה בה"א, ודאי חובתנו שלא לומר דוגמאות, אלא דוגמות.

אמנם עדיין יש מילונים המביאים לעת-עתה את שתי צורות הריבוי של שלוש מלים אלה (יותר משלוש אלה איני זוכר כרגע): אצל דוגמה — גם דוגמות וגם דוגמאות; אצל גוזמה — גם גוזמות וגם גוזמאות; אצל קופסה — גם קופסות וגם קופסאות. כי המילונאים רוצים לצאת ידי כל

הצורות השימושיות באיזה מידה שהיא לפי-שעה.

אך כנגדם ד"ר ברקלי קובע לחלוטין בספרו הנ"ל (עמ' 21 של המהדורות האחרונות): "השגח: דוגמה — דוגמות (לא דוגמאות). וכן נוהגים בימינו להשמיט את הא' בריבוי כל השמות שיסודם בארמית".

אותה הטעמה (בסוגריים), שד"ר ברקלי ראה צורך להוסיפה במיוחד, באה כאילו לשם אזהרה יתירה מפני צורת דוגמאות, שאוהביה לא בקלות יוותרו עליה ומחקיהם סתם יחשבוה תפארת לעושיה.

סבורני, שבמידת יכולתנו אנו חייבים להנהיג את הצורה ההגיונית האחת, המסייעת לפשט את לשוננו בכללים מוצקים עד כמה שאפשר.

על-כל-פנים: אם מישהו יש לו נטייה פרטית לצורת-הריבוי ה"מאולפת" הנ"ל, יעשה נא בתוך דבריו שלו כנטייתו זאת, אולם אל נא יכפנה על אחרים מפוח היותו עורך דבריהם הנמסרים לדפוס! שהרי ברור, כי לפחות מותר לומר גם דוגמות או גזמות או קופסות וכדומה.

*

מה שהסקתי למעלה אינו חל אלא על המשקל הנקבי הנדון, שבו האות הראשונה (המהווה פ'־הפועל בצורת-היסוד שלו) תנועתה קבוצ.

לעומת זאת יש משקלים נקביים מסוימים, שבהם ייתכן הריבוי התלמודי-ארמי, ובהם אף יש מקרים הדורשים אותו ממש. משקלים אלה הם בעיקר בעלי אות ראשונה (פ'־הפועל) שתנועתה חירק או פתח. למשל: מן גִּרְסָה

נראה לי עדיף הריבוי גרסאות; מן דוֹשָׁה נראה לי עדיף הריבוי דוֹשָׁאות.

ברם זה נושא לעצמו, הטעון דיון מיוחד (כבר הקדשתי לו שתי רשימות בגליונות מס' 18 ו-19 של "ירחון הנוער המוסיקאלי" — על מונחים מהמשקלים האלה בתחום המוסיקה — ורשימה נוספת ב"הצופה" של ערב יום-הכיפורים תשכ"א).

עניין שונה כליל, הדורש שוב דיון לעצמו, הם שמות מסוימים מן המשקל הזכרי מפעל, שנשתגרה בהם צורת-הריבוי התלמודית עם אל"ף, בין שהיא כבר מצויה במקורות התלמוד (הבללי) ומשם נלחקה, כגון מרחץ—מרחצאות או משתה—משתאות, בין שהונהגה בזמן החדש, כגון משקה—משקאות. גם על אלה אפשר להתווכח ויש עליהם עוררים, אך בכל אופן אינם שייכים לנדוננו. כי אפילו נמצא כלפיהם איזה טעם להצדיק את הצורה התלמודית, אין להסיק מהם על המשקל פעלה, המהווה את הנושא של רשימתי זו. כאן איני רואה שום צידוק לפילוג, הנובע רק מתוך הצטעצעות סגנונית של יחידים והוא שרירותי בלבד, שאינו נוח לציבור.

וכן הריבוי הארמי, החביב על שואפיו, בשורת מלים זרות מעיקרן, שונות-תבנית בצורת היחיד שלהן, כגון פנקס — פנקסאות או תיאטרון—תיאטראות (תחת הריבוי ההגיוני והמקובל באמת: פנקסים, תיאטרונים). גם אלה תחומן אחר, שאין לערבבו עם נושאנו, אף שלכאורה מסתמן איזה "מכנה משותף" של התארמות הריבוי.